

Michalski, Jan

Skład Towarzystwa Naukowego Warszawskiego : Wspomnienia pośmiertne : Osman Achmatowicz (1899-1988)

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 51, 30-34

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i w Klinice Ministerstwa Zdrowia, miał odlecieć samolotem rejsowym z Warszawy do jednego z ośrodków neurologicznych w RFN, na rehabilitację. W przeddzień wyjazdu stan jego zdrowia pogorszył się dramatycznie. Agonia rozpoczęła się w Wigilijną noc.

Jan Białostocki żyć będzie w naszych sercach i pamięci jako uczony największej miary, człowiek skromny, wielkiej wiedzy i pracowitości, społecznik i humanista.

Juliusz A. Chrościcki

OSMAN ACHMATOWICZ

(1899—1988)

Osman Achmatowicz, urodzony 16 marca 1899 r. w Bergaliszkach, był synem znanego prawnika Aleksandra Achmatowicza, potomka osiadłej w XIV wieku na Oszmiańszczyźnie rodziny Tatarów litewskich.

Po uzyskaniu w 1916 r. matury w korpusie paziów w Petersburgu Osman

Achmatowicz rozpoczyna studia w Instytucie Górniczym w Petersburgu, które następnie kontynuuje w 1919 r. w Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie. Jest jednym z pierwszych studentów chemii w odrodzonej uczelni wileńskiej.

Zainteresowania naukowe skłoniły Achmatowicza do przyjęcia w 1923 r. asystentury w Katedrze Chemii Organicznej, kierowanej przez prof. Kazimierza Sławińskiego, ucznia światowej sławy badacza chemii terpenów G. Wagnera. Pierwsze badania Achmatowicza dotyczą chemii terpenów i z tą dziedziną łączą się dalsze zainteresowania chemią połączeń naturalnych.

W roku 1925 uzyskuje Achmatowicz, na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Wileńskiego, stopień magistra chemii, a w trzy lata później — stopień doktora chemii za badania dotyczące chemii terpenów.

W roku 1928 uzyskuje stypendium Funduszu Kultury Narodowej, co umożliwi mu dalsze studia chemiczne w The Dyson Perrins Laboratory w Oksfordzie, gdzie wciąga się w krąg zainteresowań budową strychniny, głównego alkaloidu zawartego w nasionach *Strychnos nux vomica*, klasycznego problemu strukturalnego chemii organicznej. Współpracuje z późniejszym laureatem Nagrody Nobla Sir Robertem Robinsonem i w jego pracowni prowadzi dalsze studia nad budową strychniny i brucyny.

Badania nad strukturą alkaloidów *Strychnos*, prowadzone w zespole R. Robinsona w latach międzywojennych i bezpośrednio po drugiej wojnie światowej w Oksfordzie, były osiągnięciami przełomowymi w rozwoju chemii organicznej i doprowadziły do Nagrody Nobla. Doktor Achmatowicz wykonał bardzo ważny fragment tych badań, dotyczący tzw. degradacji Hofmanna. Ugruntował już wówczas swój autorytet naukowy i zawarł głęboką przyjaźń z R. Robinsonem i innymi wybitnymi chemikami angielskimi.

Badania nad alkaloidami tej klasy kontynuuje Achmatowicz wraz ze współpracownikami po powrocie do kraju. Oprócz strychniny obiektem badań były również brucyna i womicyna. Z badaniami nad strychniną łączy się niezależnie od H. Emdego odkrycie wodorolizy wiązania węgiel—azot w położeniu allilowym. Metoda ta stała się ważnym narzędziem badawczym w chemii organicznej i rozszerzona została później przez innych badaczy na wiązanie tlen—węgiel. Problemy chemii strychniny przewijają się również w powojennych pracach prof. Achmatowicza, czego wyrazem są badania nad przemianami chemicznymi strychniny, wykonane wspólnie z synem Selimem.

W roku 1930 powraca dr Achmatowicz z Anglii do kraju uzyskawszy doktorat Uniwersytetu Oksfordzkiego (D.Ph.). W roku 1933 habilituje się w Uniwersytecie Wileńskim na podstawie prac z dziedziny chemii strychniny. W roku 1934 powołany zostaje, jako profesor nadzwyczajny, na Katedrę Chemii Farmaceutycznej i Toksykologicznej Uniwersytetu Warszawskiego. Wydział Farmaceutyczny, do którego należała ta Katedra, powołuje go w 1936 r. na stanowisko dziekana. W roku 1939 zostaje mianowany profesorem zwyczajnym.

Profesor Achmatowicz organizuje w Uniwersytecie Warszawskim nowoczesny warsztat badawczy. Problematykę alkaloidową rozszerza na fizjologicznie czynne składniki roślin stosowanych w polskim lecznictwie ludowym. Wyodrębnia i charakteryzuje wraz ze współpracownikami alkaloidy widłaków (*Lycopodium clavatum*, *selago* i *annotinum*) oraz alkaloidy lilii wodnych (*Nymphaea alba* i *Nuphar Luteum*). Badania te przerywa jesienią 1939 r. wojna. Wraz z laboratorium ginie cały zebrany materiał doświadczalny. Gdy po zakończeniu wojny prof. Achmatowicz przystępuje do badań w tej dziedzinie, wszystko trzeba było zacząć od nowa. Wspólnie ze współpracownikami wyodrębnia dalsze alkaloidy szeregu *Lycopodium*.

Wybuch drugiej wojny światowej zastaje prof. Achmatowicza na urlopie na Wileńszczyźnie. Okres okupacji spędza początkowo w Wilnie, a następnie od 1943 r. — w Warszawie, gdzie wykłada chemię organiczną w Wyższej Szkole Technicznej, mieszczącej się na terenie zamkniętej Politechniki Warszawskiej.

Jednocześnie bierze udział w tajnym nauczaniu na kompletach akademickich. Powstanie Warszawskie zastaje go w Częstochowie, gdzie znowu bierze udział w tajnym nauczaniu.

Po zakończeniu działań wojennych wraz z grupą profesorów organizuje Politechnikę Łódzką i przenosi się do Łodzi. Bierze udział w organizowaniu Wydziału Chemicznego Politechniki Łódzkiej oraz własnego warsztatu badawczego — Katedry Chemii Organicznej. Dzięki ogromnemu własnemu zaangażowaniu już w 1948 r. Wydział Chemiczny ma własny gmach, a Katedra Chemii Organicznej wyposażona jest w nowoczesne, jak na ówczesne warunki, urządzenia.

Profesor Achmatowicz potrafił skupić wokół swojej osoby zespół uzdolnionych młodych pracowników nauki.

Szczególnie interesująco rozwinęły się badania w dziedzinie alkaloidów grzybienia żółtego. W latach 1960—1962 zespół prof. Achmatowicza wyodrębnia z tej rośliny alkaloidy zawierające siarkę, o interesującej czynności fizjologicznej. Odkrycie to znalazło szybko oddźwięk w literaturze światowej, budząc zrozumiałe zainteresowanie tym nowym rodzajem alkaloidów. Badaniom nad wyodrębnieniem tych alkaloidów towarzyszą studia nad ich strukturą. Badania te były kontynuowane z powodzeniem przez jego uczniów.

Oprócz rozpoczętych prac nad alkaloidami, prof. Achmatowicz podejmuje badania w dziedzinie syntezy organicznej, wybierając jako obiekt badań chemię cyjanku karbonylu, zapoczątkowaną przez wybitnego organika polskiego, prof. R. Małachowskiego, zamordowanego w czasie Powstania Warszawskiego.

Chemii tej poświęcił zespół prof. Achmatowicza 21 publikacji, które przedstawiają najbardziej charakterystyczne przemiany cyjanku karbonylu i jej mechanistyczną interpretację, w szczególności reakcje dienowe, reakcja z węglowodorami nienasyconymi, zawierającymi atomy wodoru w położeniu allilowym, dla których wprowadzone zostało pojęcie kondensacji monoenowej. Zbadano dokładnie wtórne produkty wspomnianej wyżej reakcji oraz przemiany produktów przyłączenia cyjanku karbonylu do olefin. Wspomnieć należy również o reakcjach cyjanku karbonylu z węglowodorami aromatycznymi oraz reakcje z ketenem i alkoholami.

Chemia cyjanku karbonylu, którą określić można jako oryginalny wkład polskiej chemii organicznej w dziedzinie metod syntezy, odznacza się różnorodnością przemian. Prace nad cyjankiem karbonylu rozszerzone zostały na układy o pokrewnej strukturze i rozkładzie gęstości elektronowej w cząsteczce.

Profesor Achmatowicz — oprócz intensywnego uprawiania własnej tematyki — pomógł swoim usamodzielniającym się uczniom rozwinąć na szeroką skalę badania nad organiczną chemią fosforu.

W latach 1948—1952 prof. Achmatowicz pełni obowiązki prorektora i rektora Politechniki Łódzkiej.

W roku 1945 Polska Akademia Umiejętności powołała go na członka korespondenta. Podobnie wyróżniło go w 1946 r. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, powołując na swego członka. Został również członkiem Łódzkie-

go Towarzystwa Naukowego. Z chwilą powołania Polskiej Akademii Nauk (1952 r.) został jej członkiem korespondentem, a w 1960 r. — członkiem rzeczywistym.

W latach 1952—1953 praca naukowa zespołu prof. Achmatowicza zostaje wzmocniona stworzeniem pracowni Zakładu Syntezy Organicznej PAN.

W roku 1953 zespół pracowników kierowanej przez prof. Achmatowicza Katedry Chemii Organicznej w Łodzi jest w tym stopniu samodzielny, że pozwala mu to na opuszczenie Łodzi i przyjęcie stanowiska podsekretarza stanu w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego. Jednocześnie organizuje zespół badawczy w Uniwersytecie Warszawskim. Odwaga i poczucie odpowiedzialności za sprawy nauki i szkolnictwa wyższego cechowały jego pracę na tym stanowisku. Praca ta zachwiała na pewien czas stanem jego zdrowia.

Praca naukowa w Warszawie jest kontynuacją prac badawczych w Łodzi. Oddaje się jej niepodzielnie zwłaszcza od 1959 r., po opuszczeniu stanowiska podsekretarza stanu.

Profesor Achmatowicz wielokrotnie reprezentował naukę polską na terenie międzynarodowym, brał czynny udział w licznych kongresach i zjazdach naukowych tak w okresie przedwojennym, jak i powojennym. Jest znaną i cenioną osobistością na terenie nauki międzynarodowej. Zostaje członkiem rady redakcyjnej międzynarodowego czasopisma chemicznego „Tetrahedron”, członkiem polskiego, angielskiego, amerykańskiego i szwajcarskiego Towarzystwa Chemicznego. Jest doktorem *honoris causa* Politechniki Łódzkiej. Za zasługi w dziedzinie rozwoju nauki i szkolnictwa wyższego odznaczony został wysokimi odznaczeniami państwowymi. W roku 1964 przyznana została prof. Achmatowiczowi nagroda państwowa I stopnia „za wykrycie nowych, nie znanych dotychczas alkaloidów i zbadanie ich struktury”.

Charakterystyczną i piękną cechą działalności naukowej prof. Achmatowicza była umiejętność skupiania wokół siebie uzdolnionych pracowników nauki, których przyciągał swym zapalem i temperamentem naukowym. Obaj synowie prof. Achmatowicza, Osman i Selim, są również organiczami.

Liczne grono uczniów prof. Achmatowicza zajęło znaczące miejsca w polskiej chemii organicznej. Inspiracja i przykład Achmatowicza owocował stworzeniem szeregu twórczych warsztatów pracy kierowanych przez jego uczniów, a dziś uczniów jego uczniów. Wpływ ten jest znaczny i zdumiewająco trwały. W tym sensie można mówić o „szkole Achmatowicza”, w której wychowankowie wspominają swego mistrza i prekursora z najwyższym szacunkiem i admiracją. Umożliwił swoim uczniom i wielu innym kontakty z nauką światową, nawet w najtrudniejszych czasach. Mógł to czynić dzięki swemu niepodważalnemu autorytetowi w nauce światowej. Korzystał z tego autorytetu jako z tarczy i oręża dla dobra nauki w Polsce.

Piszący te słowa jest uczniem prof. Achmatowicza, dzielił z nim wiele lat współpracy i dlatego może dodać kilka słów charakteryzujących go jako człowieka. Osobisty czar i prawość, oddanie nauce, rzetelność i ostrożność w wysnuwaniu wniosków naukowych łączyły pewną autorytatywność w

stosunkach z ludźmi, wynikającą z jego temperamentu, i wzbudzały szacunek do jego osoby nawet w przypadkach różnicy zdań.

Profesora Achmatowicza nie ma już wśród nas, ale stanowi on dla nas i przyszłych pokoleń wzór uczonego i obywatela. Pokazał on nam, jak osobistą karierę naukową można łączyć ze służbą innym i społeczeństwu. Zmarł w Warszawie 4 grudnia 1988 r.

Jego prochy spoczywają na Cmentarzu Muzułmańskim w Warszawie.

Jan Michalski

STEFAN ZBIGNIEW RÓŻYCKI

(1906—1988)

W dniu 26 września 1988 r., po długim i pracowitym życiu, zmarł w Warszawie twórca polskiej szkoły geologii czwartorzędu wybitny badacz jury i kredy, polarnik i podróżnik — profesor zwyczajny dr hab. Stefan Zbigniew Różycki.

Był współorganizatorem Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, założycielem i kierownikiem Katedry Geologii Czwartorzędu w tym Uniwersytecie, a także współorganizatorem Instytutu Nauk Geologicznych PAN oraz założycielem i kierownikiem Pracowni Geologii Czwartorzędu w tym Instytucie. Był profesorem Różycki wybitną indywidualnością naukową i człowiekiem, który wywarł swą osobowością wielki wpływ na kilka pokoleń geologów, geografów i badaczy polarnych. Był członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, członkiem rzeczywistym PAN, pierwszym przewodniczącym i honorowym przewodniczącym Komitetu Badań Czwartorzędu PAN, honorowym członkiem Komitetu Badań Polarnych PAN, Polskiego Towarzystwa